

Fogyatékos személyek diplomával

BÁNFALVY CSABA

banfalvy@barczy.elte.hu

Absztrakt

A tanulmány a diplomás látás-, hallás, és mozgássérült személyek körében 2013 és 2014 folyamán, Magyarországon végzett empirikus (interjú és kérdőíves) vizsgálat eredményein alapul. Bemutatja a megkérdezett diplomás fogyatékos személyek családi háttérét, tanulási motivációit és a felsőoktatási tanulmányok során szerzett tapasztalatait. Vizsgálja a tanulásból a munka világába való átmenet folyamatát és a jelenlegi munkavállalással kapcsolatos elégedettségét.

Kulcsszavak: tanulási és iskolaválasztási motiváció, felsőoktatási tapasztalatok, iskolai és társadalmi integráció, foglalkoztatási helyzet

„Bizonyítani akartam, nemcsak magamnak, hanem a »világnak« is, hogy érek valamit.” (interjúrészlet)

„Fizikai munkára ugye nem vagyok annyira képes, mint az épek – az idézőjeles épek –, ezért nekem valami olyan munkát kellett választani, illetve abba az irányba kellett továbbtanulni, hogy ülőmunkát végezhessek és ebből próbáltam a maximálist kibozni.” (interjúrészlet)

*„Fontosnak tartom a **pozitív bozzaállást**. Ha bármilyen nehezséggel kerülnek szembe, ne rettenjenek el tőle. A nehezségek és félelmek azért vannak, hogy szembenézzenek velük, és leküzdjék!” (interjúrészlet)*

Bevezetés

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatásunkat 2013 tavasza és 2014 tavasza között végeztük. Célunk az volt, hogy kiderítsük, hogy **milyen mértékben sikerül(t) a diplomával rendelkező fogyatékos személyeknek beilleszkedniük (integrálódniuk) a társadalomba, szűkebben véve az oktatásba és a munka világába.**

A fogyatékos személyek az oktatás kontextusában a „speciális szükségletűek” tágan vett populációján belül az egyik alcsoportot képviselik. Rajtuk kívül ebbe a tág csoportba tartoznak például a viselkedési problémát mutatók (az anorexiásoktól az agorafóbiásokig sok mindenki) és a szociokulturális jellemzőikben a domináns társadalomtól eltérő életvitelű és értékrendszerű személyek-csoportok is (a romáktól a bevándorlókig sok fajta személy).

Amit az alábbiakban, a diplomás fogyatékos személyek jellemzőit vizsgálva elmondunk az sok vonásában az egyéb speciális szükségletű társadalmi csoport esetében is igaz. A diplomás romák, bevándorlók, a szegény családból származók stb. eseteinek vizsgálata további kutatások tárgya lehet.

A diplomás fogyatékosok helyzete persze sokoldalúbb elemzésben tárható fel hitelesen, mint amilyen az alábbi – a vizsgálat egy szeletét bemutató – írás. Terjedelmi és egyéb korlátok miatt itt most meg kell elégednünk a kérdés exponálásával és néhány fontos jellegzetesség ismertetésével.

Viszonylag kevés átfogó, empirikus adatokon alapuló információnk van a Magyarországon a felsőoktatásban tanuló fogyatékos személyekről (ANDRÁSNÉ 2009; CSÁNYI 2001: 5–6; KOVÁCS 2003 és 2011) és csak a közelmúltban zajlottak vizsgálatok ezeknek a személyeknek az iskola utáni életéről (LAKI 2009; KRÉMER–NAGY 2008; ANGYA–LOSSY–FAZEKAS 2006).

Kovács a 2002/2003-as tanévben a felsőoktatásban tanuló látássérültekkel kapcsolatban a következőket állapította meg:

„A rendelkezésemre álló adatok alapján 134 látássérült diák tanul a 2002/2003-as tanévben valamilyen felsőoktatási intézményben. Az adatforrásokat elemezve az összhallgatói létszám 0,04%-a látássérült, míg előfordulási arányuk az érintett korosztályban 0,15%. Ugyanakkor ez a szám kétszerese egy három évvel korábban közölt nyilvántartásban szereplő adatnak. Első hipotézisem, mely szerint az utóbbi években nőtt a látássérült hallgatók száma a hazai felsőoktatás intézményeiben, beigazolódott.

A nyilvántartás adatait elemezve az a feltevés, hogy a látássérült diákok által választott szakok száma és fajtái messze túlmutatnak a tradicionális két-három féle értelmiségi pályán szintén igazoltnak tekinthető, hiszen jelenleg 16 féle szakon tanulnak a látássérült diákok. Külön érdekességnek találtam az agrármérnöki vagy sportmenedzser szakokat. Annak eldöntése, hogy miért ilyen magas arányban választottak segítő szakmákat a látássérült diákok egy külön tanulmány vizsgálatának tárgya lehetne.

Vizsgálatom eredményeit összegezve úgy látom, hogy a látássérült hallgatók felsőoktatásban elfoglalt helyzete színesebb képet mutat, mint azt eredetileg elképzeltem. Kezdetleges formában, de éreztetik hatásukat az esélyegyenlőségük érdekében hozott törvények és rendeletek. Ugyanakkor a viszonylag pozitív fejleményekben nagy szerepet játszik, hogy a látássérült diákok saját maguk sokkal több erőfeszítést tesznek azért, hogy a tananyaghoz és szakirodalomhoz hozzáférjenek, mint ép látású társaik. Ebben az intézményes segítségnyújtásnak csak elenyésző szerep jut. Az információszerzés modern technológiáival főként saját maguk rendelkeznek, az intézményeknek ez irányban nagyobb fejlesztést kell eszközölniük a közeljövőben. Sem a kiegészítő támogatások felhasználása, sem a segítő testületek felállítása nem megfelelő és nem áll arányban a sérült hallgatók igényeivel. Az egyik legnagyobb problémának az intézmény és a látássérült hallgató közötti kommunikáció, információcsere hiányát tartom. Ennek javítására mindkét félnek aktív szerepet kell vállalnia.” (KOVÁCS 2003: 36)

A „Fogyatékos hallgatók helyzete a magyar felsőoktatásban” című kiadvány (ANDRÁSNÉ 2009) a magyarországi felsőoktatási intézmények 45,4%-ának adatait elemzi. Megállapítja, hogy a felsőoktatási intézmények 56%-ában képeznek fogyatékos hallgatókat. Legnagyobb számban mozgássérülteket (69 fő) és látássérülteket (59 fő) találtak. A hallássérült hallgatók száma a vizsgált intézményekben 20 fő volt. Az összes sérült hallgató a teljes hallgatói létszámhoz viszonyított aránya 0,17% volt.

Azt a 2001-es népszámlálásból tudjuk, hogy a magukat fogyatékosnak minősítők mintegy 2%-ának volt az adatfelvétel idején felsőfokú végzettsége (KSH 2003), de nem

tudjuk, hogy aktuálisan a felsőoktatásban tanulók hány százaléka minősíti magát fogyatékosnak, vagy minősítik mások úgy, mint fogyatékos. A gyógypedagógus képzésben a 2004/2005-ös tanévben 12 fogyatékos hallgató (9 fő nappalin, 3 fő estin) tanult (KOVÁCS 2005). Arányuk az összes hallgató számához viszonyítva csekély, bár azóta emelkedett (KOVÁCS 2011).

A következőkben megvizsgáljuk, hogy milyen kapcsolat áll fenn a felsőoktatási és a domináns társadalomba való integráció között a fogyatékos személyek esetében. **A társadalmi integráció alatt ebben az esetben az önálló életvitelre, a társadalom fontos intézményeiben való bekapcsolódásra való lehetőséget és képességet, ezeken keresztül a társadalmi döntéshozatalban való részvétel lehetőségét és képességét értjük.**

A fogyatékos személyeknek az oktatásban és a munkaerőpiacon való beilleszkedési nehézségeit legtöbbször arra vezetik vissza, hogy

- 1) fogyatékoságuk miatt csak korlátozottan képezhetőek,
- 2) alacsonyban vagy nem megfelelő szakmákban képeztek, és/vagy
- 3) a képzés során szeparált iskolákban tanultak és ezért szokatlan számukra a nem fogyatékosokkal való zökkenőmentes együttélés.

Az általunk vizsgált személyek esetében **ezeknek a nehezítő tényezőknek egyike sem áll fenn.** Képzettségük a lehető legmagasabb, változatos és piacképes szakirányokban történt, és – ha esetleg korábban, máshol nem is, de – az egyetemeken vagy főiskolákon a nem fogyatékosokkal együtt, integráltan tanultak. Ha mégis vannak iskolai és munkahelyi gondjaik, akkor ezek sem nem az alacsony vagy piacképtelen szakirányú képzettségből, sem nem az iskolai integráció hiányából adódnak.

A fogyatékos személyek társadalmi integrációját vizsgálva az egyik legnagyobb nehézség az, hogy hogyan különíthetőek el a fogyatékosok társadalmi integrációra ható szocio-demográfiai jellegzetességei az illető személyek fogyatékoságából adódó hatásoktól. A téma kapcsán végzett nemzetközi összehasonlító elemzésekből kitűnt, hogy jelentős mértékben eltérnek egymástól az európai országok abból a szempontból, hogy a magukat fizikai fogyatékosnak és krónikus betegnek minősítő hallgatók milyen arányban vannak jelen az egyetemi hallgatók között. Míg a norvég és a dán hallgatók között ez az arány körülbelül 10%, Romániában és Olaszországban csak 1%. A vizsgálatokból kiderült, hogy minden országban erős korreláció van az iskolai kvalifikáció szintje és a munkavállalási esélyek között. A magas iskolai végzettség valamilyen mértékben ellensúlyozni képes azokat a hátrányokat, amelyek a fogyatékoságból adódnak. (NESSE REPORT 2012: 56–66)

A saját kutatásunkban a vizsgálati alanyok megtalálására első lépésben a „**híresztelés**” módszerét alkalmaztuk. Mivel diplomás fogyatékos személyekről nem létezik olyan nyilvántartás, amelyet esetleg a mintavételhez felhasználhattunk volna, a környezetünkben élő személyekkel (kolléga, tanítvány, rokon, barát, szomszéd, tenisz-partner stb.) közöltük, hogy kiket keresünk.¹ Az így fellelt személyek segítségével aztán a további vizsgálati alanyokat „**hólabda módszerrel**” találtuk meg. A kutatók előbb a „híreszte-

1 A „híresztelés” során azt tapasztaltunk, hogy az emberek első reakciója az volt, hogy „nem ismerek ilyen személyt”. Ezután a „homlokukra csaptak” és elmondták, hogy persze, „anyám egyik kollégája is...”, „a földszinten lakó néni is...” stb.. A „híresztelés” segítségével sok emberben tudatosítani tudtuk az ilyen személyek létezését, és exponálva létezésük tényét fel is hívtuk a figyelmet rájuk. Ez a kutatás nem tervezett, de nem jelentéktelen „érzékenyítő” mellékhatása volt.

léssel” meglelt fogyatékos és diplomával is rendelkező személyeket kerestek fel, ezután ők segítettek eljutni az általuk ismert további személyekhez. Könnyített az alanyok megtalálásában és a vizsgálat végzésében, hogy a vizsgálatban részt vevő kutatók szinte kivétel nélkül gyógypedagógusok vagy gyógypedagógus hallgatók voltak.²

A megkeresett személyekkel 2013 folyamán egyszerű kérdőívet vettünk fel (165 fő) és ezt követően, 2013-ban és 2014 elején, egy részükkel strukturált mélyinterjút készítettünk. A látás és a mozgássérültek esetében az interjút magnetofonra vettük és legépeltük, a hallássérültek esetében írásban jegyzeteltük a válaszokat (a pénzügyi források teljes hiánya következtében jeltolmács alkalmazására nem volt lehetőségünk).

A mintavételi eljárás jellegéből adódóan nem lehet megállapítani, hogy milyen mértékben reprezentatív a minta.

A következőkben bemutatom a saját magyarországi vizsgálatunk néhány eredményét. Felhasználom majd a témában született korábbi kutatások és szakdolgozatok interjút és tanulságait is. Az elemzésben, a válaszolók általános integrációs jellemzői mellett, megkíséreljük a szocio-demográfiai hatásokat is bemutatni. Megnézzük, hogy az édesapák iskolázottsági jellemzői szerint hogyan tér el vagy hasonlít a megkérdezettek iskolai és munkaerő-piaci életútja.³

Az adatközlés során, a könnyebb olvashatóság kedvéért, kerekített százalékos értékek szerepelnek. Az interjúkból vett, az interjúalanyok által megfogalmazottakból származó idézeteket dőlt betűvel szedtem.

A vizsgálatba bekerült fogyatékos személyek

Vizsgálatunkban három fő, a fogyatékoság típusa szerint megkülönböztetett fogyatékos-csoport szerepelt: **látás-, hallás- és mozgássérült személyek**. Azért szűkítettük le a vizsgálatot erre a három fogyatékosági kategóriára, mert ezeknek a fogyatékos-ságoknak az azonosítása sem a megkérdezettek, sem pedig a kérdezőbiztosok számára nem jelentett nehézséget, és így nagy volt a valószínűsége annak, hogy nem kerül be a mintába nem fogyatékos személy.⁴

A válaszolók 86%-a vagy születetten fogyatékos vagy az iskolai évek során vált fogyatékosná. Olyan fogyatékos személyekről van szó az ő esetükben, akiket **diplomás fogyatékosoknak** nevezhetünk (vizsgálatunkban 142 személy). Ez a tény azért fontos, mert azt sejteti, hogy iskolai tanulmányaikkal kapcsolatban is jelentkezhetnek a válaszolóknál a fogyatékos-sággal összefüggő speciális szükségletek.

A minta 14%-át alkotják az olyan személyek, akik diplomásként váltak fogyatékosná, ők a **fogyatékos diplomások**, akiknél a fogyatékos-sággal összefüggő speciális szükségletek nem az iskolai tanulmányokkal hozhatóak kapcsolatba, hanem az iskolai életen kívüli, túli élethelyzetekkel (vizsgálatunkban 23 személy). A fogyatékos diplomások

2 A kutatásban 2014 tavaszáig közvetlenül a következő személyek vettek részt: Balogh Imréné Szilvássy Mária, Bölkény Ágnes, Dévainé Szabó Melinda, Egri Tímea, Fenyvesi Margit, Genzor Anna, Halápi Dóra, Juhász Andrea, Komjáthy Zsuzsa, Kovács Barbara, Kovács Krisztina, Kovácsné Horváth Ildikó, Marina Tekla, Mohácsi Andrea, Papp Gabriella, Péntes Dávid, Rózsa Melinda, Szabó Dóra, Szauer Csilla, Takács Judit. Rajtuk kívül számtalan, általam néha nem azonosítható személytől kaptam vissza kérdőíveket, postán, küldőnccel, elektronikusán vagy az irodai ajtóim alatt bedugva. Ezen kívül sok kollégámmal beszélgettünk a kutatásról, akik számos tanáccsal, ötlettel láttak el, amiért itt is köszönetemet fejezem ki.

3 Az apák és az anyák iskolai végzettsége egyébként erősen korrelál egymással.

4 Lásd erről az „evidens” és a „nem evidens” fogyatékos-ság kategóriái kapcsán: BÁNFAI 2012. Az eltérő fogyatékos-sági definíciókról: Európai Bizottság 2002.

esetében a fő kérdés az lehet, hogy hogyan voltak képesek alkalmazkodni ahhoz a traumatikus élethelyzet változáshoz, amit a fogyatékosná válás jelentett.⁵

Mivel – abból adódóan, hogy az érintettek életét eltérő színtereken befolyásolhatta a fogyatékoság – a két csoportot érdemes külön vizsgálni. Az alábbiakban megállapításaink azonban alapvetően mégis a diplomás fogyatékosokra vonatkoznak. Ennek két fő oka van.

Az egyik ok, hogy csak a diplomás fogyatékosok körében sikerült olyan létszámú populációt megkérdezni, hogy a kvalitatív elemzés mellett a kvantitatív elemzésre is van mód.

A másik ok az, hogy a fogyatékos diplomások közül legtöbben – magasabb életkorukból adódóan – sokkal korábban jártak iskolába és léptek be a munkaerőpiacra, mint a lényegesen fiatalabb diplomás fogyatékosok. Iskoláikat egy, a maitól jelentősen eltérő történelmi periódusban végezték, és akkori helyzetüket a lényegesen fiatalabb diplomás fogyatékosokéval nem mindenben lehet összehasonlítani. A fogyatékos diplomások problémái – az eltérő iskolai és munkaerő-piaci életút következtében is – más karakterűek, mint a diplomás fogyatékos személyeké.

Amennyiben az alábbi elemzésben a fogyatékos diplomásokról szólnak, akkor ezt külön jelezzük.

Diplomás fogyatékos személyek

A diplomás fogyatékosok a válaszolók 86%-át teszik ki. Ezeknek a személyeknek a 74%-a születése óta fogyatékos, a többiek az iskolai évek során váltak azzá.

A diplomás fogyatékos válaszolók között 45%-ban vannak a férfiak. 19%-uk 25 éves vagy annál fiatalabb, 4%-uk 55 éves vagy annál idősebb. A leggyakoribb életkori csoportot tehát (a minta 71%-át) a 26 és 54 év közötti korosztály teszi ki.⁶

A diplomás fogyatékos válaszolók 4%-a (a fogyatékos diplomások 13%-a) halmozottan fogyatékos.

A teljes minta összetétele fogyatékoság típusa szerint (%)

	Diplomás fogyatékos	Fogyatékos diplomás
Látássérülése van	38	26
Hallássérülése van	25	22
Mozgássérülése van	41	65

A válaszoló diplomás fogyatékosok 60%-a budapesti, 24%-a valamelyik vidéki nagyvárosban él, kisvárosi a 12%-uk és 4%-uk él falun. Mintánk tehát alapvetően városi minta, ezen belül is főként nagyvárosi.

Önállóan él a diplomás fogyatékosok közel kétharmada, szülei családjában a 30%-a és egyéb helyen (intézetben, munkásszálláson, rokonoknál stb.) mintegy 4%-uk.

5 A KSH statisztikái nem tesznek különbséget a születetten fogyatékos és az életük során később fogyatékosná vált személyek helyzetének részletes elemzésekor (KSH 2014).

6 A fogyatékos diplomások közel 70%-a férfi, a legfiatalabb 26, a legidősebb 84 éves, 57%-uk 55 évnél idősebb. Vagyis, a fogyatékos diplomás minta jóval idősebb, mint a diplomás fogyatékosoké és messze nagyobb arányban vannak közöttük a férfiak, mint a nők.

1. Iskolázottság

Iskolaválasztás

Az iskolai tanulmányok nagymértékben befolyásolják az érintettek későbbi munkaerő-piaci lehetőségeit, jövedelmét, életmódját, értékeit, aspirációit, követetten egész normál társadalomba való integrációját. Az iskolai tanulmányok tehát nem csak szakmára és foglalkozásra képeznek, hanem a sokoldalú „többségi társadalomba való beillesztésnek” is fontos terei (NESSE REPORT 2012).

A válaszolók kétharmada rendelkezik egyetemi végzettséggel (vagy tanul jelenleg valamelyik egyetemen), 48%-uknak van (vagy kilátásban van) a főiskolai diplomája. Körülbelül 14%-uk tehát többdiplomás (vagy várhatóan az lesz).

Jelenleg is tanul (az első vagy a második diplomáért) a válaszolók 9%-a.

A minta összetétele képzési szakterületek szerint (%)

	Diplomás fogyatékosok		Fogyatékos diplomások	
	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
pedagógia	18	11	24	23
humán szolgáltatás	22	11	29	9
egyéb humán terület	28	24	31	18
gazdasági terület	6	5	7	
műszaki terület	7	13	3	36
egészségügyi terület	1	2	1	9
agrár terület	3	5	1	5
vendéglátás, turizmus	2	3	1	
informatika	13	26	3	

A válaszoló diplomás fogyatékosok közel 70, a fogyatékos diplomások 50%-a valamilyen humán területen szerzett (szerez) diplomát. A diplomás fogyatékosok szakválasztása nemenként igen eltérő: a nők inkább a pedagógia és a humán területek felé vonzódnak, a férfiak inkább a műszaki, az agrár, és az informatikai képzést preferálják.

A fogyatékos diplomások esetében feltűnően magas a műszaki végzettségűek aránya.

Nagyon fontosnak tartjuk ebből a szempontból azt a tényt, hogy **a megkérdezettek iskolai végzettsége gyakran sokkal magasabb, mint a szüleiké.** Miközben a válaszolók valamennyien diplomások (vagy várhatóan azok lesznek) szüleik iskola végzettsége átlagosan sokkal alacsonyabb ennél. Diplomás fogyatékosaink tehát – ebben a tekintetben – nagymértékben „felfelé mobilak”, ha a mobilitást a legmagasabb iskolai végzettséggel mérjük. Ez még fokozottabban igaz a fogyatékos diplomásokra.

A szülők iskolai végzettsége (%)

	Diplomás fogyatékos		Fogyatékos diplomás	
	Anyák	Apák	Anyák	Apák
Maximum 8 osztály	10	16	27	50
Középiskola	64	50	36	32
Felsőfok	26	34	37	18
Összesen	100	100	100	100

A diplomás fogyatékos nők édesapjainak 36%-a, a férfiakénak csak 32%-a felsőfokú végzettségű. A nők tehát kissé, bár nem számottevően, magasabban iskolázott családi mintát láthattak maguk előtt, mint a férfiak (ebből a szempontból a mozgássérültek kivétel, mert közöttük a férfiaknak valamivel magasabban képzett az édesapja, mint a nőkének).

A mozgássérültek édesapjai között van a legmagasabb arányban diplomás (38%). A látássérültek esetében az arány 30%, a hallássérültek esetében pedig 32%. Az eltérés tehát ebből a szempontból sem számottevő a különböző fogyatékos csoportok között.

Az iskolai végzettség gyakran együtt jár bizonyos értékekkel, élettervekkel, életmód mintákkal is. A diplomás fogyatékos válaszolók harmada inkább a szülői minták vagy javaslatok ellenére, semmint azt követve vált vagy válik értelmiségivé. Sokukat nem (vagy nem csak) a családja, hanem valaki más (vagy más is) motiválta a felsőoktatásban való tanulásra.⁷ Különösen érdekes az, hogy a családi motivációról beszámolóik esetében a diplomás apák jelenléte kisebb, mint a tanári motivációt megjelölők között.

„Járok rendszeresen gyülekezetbe, és elsősorban a lelkipásztor vette észre, hogy olyan képességeim vannak, amibe esetleg érdemes lenne befektetni, és – akár hosszú távon is – hasznosítani. Másrészt barátok. Úgy a család annyira nem látott ebben jövőt.

Ellenezték?

Az első két évben igen.

Mi volt ennek az oka, miért ellenezték?

Első sorban féltés, hogy nem fogok tudni feljárni, hiába kezdem el az iskolát, nem fogom tudni befejezni, és ami pénzt befektetek az iskolába, az nem fog megtérülni esetleg.

Attól tartottak, hogy az állapotod miatt kivitelezhetetlen lesz az, hogy te ezt elvégezd?

Így van! Igen. Vagy akár elhelyezkedjek benne, a szakmában.” (SZABÓ 2013: 95)

A szülői és egyéb külső motivációk hátterében mindig ott található a fogyatékosséggel összefüggő megfontolás is. Ez néha az aggodás formáját ölti, hogy a fogyatékos személy túlságosan sokat vállal azzal, hogy továbbtanul, hiszen erre fogyatékosként nem lesz képes. Másfelől az is gyakran előfordult, hogy éppen, mert fogyatékosként az illető személy fizikai munkára csak korlátozottan képes, a tanulás számára a társadalmi előrelépés, az egyéni boldogulás útja.

„Szüleim és egykori tanáraink, illetve önmagam, hogy fizikai munkára ugye nem vagyok annyira képes, mint az épek- az időzőjeles épek -, ezért nekem valami olyan munkát kellett választani, illetve abba az irányba kellett

⁷ Szernyi kis mintán alapuló szakdolgozatában a következőképpen összegzi az általa megkérdezettek motivációit: „A válaszadók közül mindenkit támogattak, biztattak a továbbtanulásra. B. T. számára egyenesen az édesanyjai támogatás jelentette az utat az egyetemhez, mivel nem bízott saját értékeiben és képességeiben. Voltak, akik rossz családi háttérrel rendelkeztek, a szüleik érdektelenek voltak (R. A., P. J.), de az ő esetükben is akadt egy személy, aki biztató szavakkal fordult feléjük: barátok, élettárs, férj, feleség. És van két személy, ahol a szülők a szakmaszerzésben látták gyermekük biztos jövőjét. D. Gy.-t így egyenesen szakmaszerzésre biztatták, és M. X. is előbb szakmát szerzett, és utána jelentkezett egyetemre.” (SZERNYI 2011: 48)

továbbtanulni, hogy ülőmunkát végezhessenek és ebből próbáltam a maximálist kibozni.” (KOVÁCSNÉ HORVÁTH 2013: 126)

„Részben a tanárok, részben én magam, részben a körülmények, mert hogy a velem született jobb kéz hiány miatt fizikai munkát nem tudtam vállalni és a tanári munka az, amit el tudtam látni. A földrajzot mindig is szerettem és tudtam, a németet pedig otthonról tudtam, mert édesanyám német ajkú, így kézenfekvő volt, hogy ezt a két szakot válasszam.” (KOVÁCSNÉ HORVÁTH 2013: 132)

„Fizikai munkát nyilván állapotomnál fogva nem lehet végezni, meg leginkább az, hogy magát azt a tárgyat, amivel tovább indultam, a történelem nagyon érdekel, úgyhogy bölcsészkarra jelentkeztem.” (SZABÓ 2013: 123)

Kik, vagy mik motiválták a felsőoktatásban való tanulásra (%)

	Összesen	Diplomás apák aránya az „Összesen”-en belül
Család	56	39
Tanára	34	43
Barátja	29	26
Média	9	31

A diplomás fogyatékos személyek egy részére a családi minta és az értelmiségi minta eltérő módon hat. Mást sugalmaz az egyik (az alacsonyabban iskolázott család példája), és más kíván meg a másik (a diplomás státusz).

Nagyon sokan (40%) válaszolták azt, hogy „magam döntöttem”. Ebben a megnyilatkozásban az is szerepet játszhat, hogy a felnőtt diplomás fogyatékos személyek szeretnék az önálló döntés jelentőségét, döntési autonómiájukat hangsúlyozni.

„Nem kellett engem győzködni, hogy menjél, hanem én is úgy akartam.” (TAKÁCS 2013: 21).

„Egyértelműen saját döntés volt. Azért választottam, mert azt gondoltam, hogy a későbbi terveimnek ez felel meg leginkább. Az erős humánus beállítódáshoz ez az, amit leginkább tudnék tanulni és még érdekelt is.” (KOVÁCSNÉ HORVÁTH 2013: 46)

A döntés persze majdnem mindig az illető személyé, azonban a szubjektív egyéni döntések hátterében mindig van valami vagy valaki – ez azonban a válaszolók jelentős részében nem tudatosul. Ugyanakkor a „bizonyítási vágyat” mint szubjektív motivációt a legtöbb válaszoló megemlítette, azt tudniillik, hogy szerették volna megmutatni, hogy a fogyatékoság okozta akadályok ellenére mire képesek.

„Szerettem volna továbbtanulni, bizonyítási vágyból.” (MOHÁCSI 2013: 100)

„Motiváció, hogy megvakulásom után bizonyítani akartam, nemcsak magamnak, hanem a »világnak« is, hogy érek valamit.” (SZERNYI 2011: 52)

„18-19 éves korom körül voltam néhány olyan konferencián, rendezvényen, ami sérültek »esélyegyenlőségi mozgalmának« tekinthető. Ott »barcos buzgóság« lett rajtam úrrá, hogy majd én megmutatom. Hogy ilyen és ilyen sérültséggel nappal is lehet tanulni. Nem tudok róla, hogy ilyen súlyos sérült, vidékiként, kollégistaként lett volna az egyetemen.”

„Az volt a fő célom, megmutassam magam, hogy az emberek elfogadjanak egyenlő társként, hogy megmutassam, hogy így is képes vagyok arra, amire bárki más. Ezt a fajta motiváltságot én nagyon hiányolom. Általában a fogyatékkal élők nagy részénél.”

A tanulás (és később majd a munkavállalás is) része annak a tudatos törekvésnek, hogy önálló, másoktól nem függő életet élhessenek.

„Főleg nem a németért, hanem a családi túlféltésből való kiszakadás miatt akartam kimenni [Németországba ösztöndíjjal]. Sok családi veszekedés árán sikerült kibarcolni. Az önállóság miatt éreztem szükségem.”

A bizonyítási vágy és az önálló életre törekvés is olyan motivációk, amelyek nem jelentik a domináns, a nem fogyatékos személyek számára adekvát módon kialakított szabályokat tartalmazó társadalmi integrációs játékszabályok alternatíváját. A diplomás fogyatékos személyek élettervei az uralkodó társadalmi integrációs szabályokat nem kérdőjelezi meg, nem jelentik azok tagadását és egy ettől eltérő, a fogyatékos személyekre szabott társadalmi sikeresség és önmegvalósítás eszméjét és gyakorlatát.

A képzés értékelése

Valószínűleg nem szorul bizonyításra, hogy a fogyatékos tanulóknak extra terhek tömegét jelenti az integrált iskolai képzésben a tanulás.

„Amelyik tantárgyagnál azt mondta a tanár, hogy elég az órai jegyzet a vizsgára, azt fölvettem diktafonra, és szabadidőmben, éjszaka begépeltem. Reggel nyolctól este hétig óráim voltak, akkor visszamentem, vacsoráztam, fürödtem. Utána nekiálltam és volt olyan, hogy hajnali 2-ig tartott a jegyzetelés, mert nem csak címszavakat írtam, hanem legépeltem az egész szöveget. Egy-egy előadásnál ez 13 oldalt is jelentett.”⁸

Nem csak mennyiségben mérhető többlet terhet jelent azonban a fogyatékos diákok számára a többségi iskolában való tanulás, hanem az ottani szabályokhoz, a nem fogyatékosok közösségéhez való alkalmazkodás, az iskolai integráció kihívásait is magával hozza.

Az egyetemeken vagy főiskolákon integráltan tanulók már-már hősies erőfeszítésének fényében az érintettek értékelése a felsőfokú képzéssel kapcsolatban sok tanulsággal szolgál. A tanult tárgyak közül a gyakorlati képzést nyújtottakkal voltak elégedettebbek és kevésbé az elméleti képzéssel. Miközben a csoport-társaikkal való viszonyukkal a meg-

8 Bővebben: CSÁNYI 2006 és PERLUSZ 2008.

kérdezettek mintegy kétharmada volt elégedett, az egész iskolai légkörrel, a velük szembeni bánásmóddal csak kevesebb, mint egyharmaduk. Azaz, a nem fogyatékos tanuló társakkal való közvetlen személyes kapcsolat jobbnak tűnik, mint a szervezet egészével való viszonyuk.

**Iskolai tanulmányaikkal az alábbi szempontok szerint
a kifejezetten elégedettek aránya (%)⁹**

az iskolában tanult elméleti tárgyakkal	54
az iskolában tanult szakmai tárgyakkal	64
az iskolai légkör, a velem szembeni bánásmóddal	30
a csoporttársaival való viszonyával	68
az iskolában nyújtott vállalkozói ismeretekkel	12

A felsőoktatási intézmény típusa is befolyással volt ebben a tekintetben. Vannak intézmények, amelyek kifejezett hangsúlyt fektetnek a (minden tekintetben vett) akadálymentesítésre. A gyógypedagógus képzésben résztvevő egyik fogyatékos hallgató szerint:

„... ebben elég profik, ezen a főiskolán. Ezzel nem volt probléma.”
(TAKÁCS 2013: 24).

Más, a fogyatékosokkal szemben nem ennyire empatikus vagy a szélesen értelmezett akadálymentesítésben nem járatos intézményekben viszont nem ritkán fordultak elő panaszra okot adó helyzetek. Sokan számoltak be a tanulmányaikat nehezítő speciális technikai és ergonómiai nehézségekről. Például:

„... tudták, hogy van sérült hallgató, de még véletlenül sem fordítottak figyelmet arra, hogy a terem elosztásakor, pl. ne a harmadik emeletre rakják az órát a lift nélküli épületbe, hanem esetleg egy másik épületbe, ami modern és már van benne lift, könnyebben megközelíthető. Én is tehettem volna ez ellen, hogy szólok, de úgy gondoltam, hogy nem. Én, mint járóképes mozgássérült, ezt meg tudtam oldani, de ugyanezt egy kerekesszékes nem tudná megoldani semmiféleképpen.” (közgazdászhallgató) (TAKÁCS 2013: 24)

„Nagyon kedvesek és rugalmasak a tanáraink, amiben tudnak, segítenek. Az egyedüli problémát az jelenti, hogy maga az Esélyegyenlőségi Bizottság igen csak alacsonyan szervezett. Nincs egy olyan központi struktúra, ami alapján ténylegesen tudnák segíteni a tanulmányaikat hátrányos helyzetű személyeknek, így kénytelen vagyok a tanárokat egyesével megkeresni. A felmerülő problémákra nincs egy kialakult sematizált eljárás, minden problémát egyedileg kell elbírálni, és helyben kitalálni rá a megoldást. De, mint mondtam, működik a rendszer, mert a tanárok rugalmasak és segítőkészek, azonban érezhetően hiányzik egyfajta koordináció, ami mindent átfog, és ami valóban segíti a hátrányos helyzetű hallgatókat.” (bölcészshallgató) (TAKÁCS 2013: 25)

⁹ A kérdőív kérdése így hangzott: „Értékelje egyenként pontszámokkal, hogy visszatekintve mennyire segítette Önt a jelenlegi munkája szempontjából az Ön egykori felsőoktatási iskolája (1: egyáltalán nem ... 5: teljesen).” A 4 és az 5 pont értékét adókat tekintettük kifejezetten elégedetteknek.

„Örök probléma, amiről beszélek, hogy a kiadók, akár Word dokumentum formájában bizonyos könyveket rendelkezésünkre bocsássanak. Nem tudom, hogy valamikor nyugvópontra fog-e jutni ez, a szerzői jogdíjak miatt. ... amikor van egy 500 oldalas nagy monográfia, szakkérdéseket tárgyaló könyv, melyet beszakennelnem tripla, vagy még több idő, 4-5 nap telik el csak azzal, míg olyan állapotba hozom az anyagot, hogy dolgozni elkezdjek vele. ... Véleményem szerint, újra le kellene ülni a nagy kiadókkal tárgyalni valamilyen körben.” (TAKÁCS 2013: 42)

„Az persze egy vágyálom, hogy a magyar társadalomnak oda kellene eljutni, hogy automatikusan, teljesen ingyenesen, minden vaknak alanyi jogon járjon a JAWS for Windows frissített változata. ... az a szoftver, ami a betűt hanggá alakítja.

– Ez most pénzért megy?

– Igen, vagy, ha pályázik valaki az alapítványnál és szerencsés, akkor úgy. A frissítés, pedig évente, vagy kétevente 90 ezer forint.” (TAKÁCS 2013: 42)

„... én nem azt szoktam kérdezni, hogy van-e akadálymentes WC, hanem azt, hogy hol van. Így volt a kollégiummal is. Természetesen megjött a válasz, hogy nincs.”

Mint kiderült, a felsőoktatási tapasztalatokat nem csak az intézmény attitűdje és tapasztalata, hanem a konkrét tanári személyiség is befolyásolta.

„Volt olyan professzor, ... aki természetesen a vizsgán megbuktatott és ő kijelentette, hogy addig, amíg ő itt van, addig én nem leszek jogász, mert, hogy mit gondolok én, hogy vakon jogászkodni. Gyűlölt engem, gyűlölte a vakokat.” (KOVÁCSNÉ HORVÁTH 2013: 137)

„A PTE-ETK-n belül volt egy patológus főorvos, aki eléggé diszkriminálta a más-ságot. Ez a tantárgy 4 féléves volt, és minden alkalommal szándékosan megbuktatott, több tételt húzatott ki velem, a többiekkel ellentétben, volt rá példa, hogy szándékosan az utolsó sorba hagyott engem, hogy egyedül legyek bent vizsgáztatásnál. Anyu segített ebben, beszélt vele, és méltányossági alapon kértünk pótvizsgát, akkor már jobb jegyet kaptam, de eléggé megszenvedtünk ezért.”

„Csoporttársaim jól kezelték, rosszabb helyzetre számítottam. Segítettek, amikor szükségem volt rá, nem közösisítettek ki. Tanároknál változó volt. Volt, aki nagyon segítőkészen állt hozzám, kérés nélkül is, és ennek a teljesen ellenkezőjével is találkoztam. Írásban akart vizsgáztatni, annak ellenére, hogy tudta, hogy vak vagyok, és hogy ezen sérülésnek mik a következményei.”

„Volt tanár, aki nyíltan megtagadta a segítségadást. Szerencsére csak két ilyen oktató volt, a többi előadó néha még kérés nélkül is segített, mondatni túl gondoskodóak voltak.” (SZERNYI 2011: 55–56)

2. Tervek és tényleges események az iskola után

A legnagyobb eltérés az egykori tervek és az iskola utáni tényleges történések között abban volt, hogy 9%-kal kevesebben tudtak elhelyezkedni, mint ahányan ezt tervezték, minden tízedik válaszoló munkanélküli lett az iskolát követően. Figyelemre méltó, hogy az egykori vállalkozási tervek és a tényleges vállalkozóvá válási arányok viszont megegyeznek.

**Mik voltak eredetileg a tervei és mit csinált ténylegesen az iskola elvégzése után?
(Több is jelölhető) (%)**

	Összesen			Diplomás apák aránya az „Összesen”-en belül		
	Terv	Tényleges	Eltérés	„Terv”-en belül	„Tényleges”-en belül	Eltérés
továbbtanul	41	38	3	42	45	3
elhelyezkedik	60	51	9	28	24	4
vállalkozó lesz	9	9	0	27	33	6
nem tudta még	9			36		
munkanélküli lett	0	10	10	21		

A megkérdezés időpontjában az iskolai tervekhez és az iskola utáni tényleges állapothoz képest a legnagyobb eltérés abban mutatkozik, hogy jelenleg a kétharmaduk munkavállaló és csak 9%-uk tanul (ez azonban ritkán jelent másoddiplomás képzést, hanem inkább mutatja a még be nem fejezett első felsőfokú képzésben tartózkodókat).

A továbbtanulást vagy a vállalkozást tervezők esetében viszonylag igen magas volt a diplomás apák aránya, de sok a diplomás apa a konkrét jövőtervvel nem rendelkezők között is. A ténylegesen megvalósult állapotot az jellemzi, hogy a diplomás apai háttér viszonylag magas a továbbtanulók és a vállalkozók között, de a munkanélkülivé váltak között is. Az elhelyezkedettek családi háttérében van a legkevesebb diplomás apa. A tervek és a tényleges állapot közötti eltérésben (beválás) a diplomás apai háttér esetében hasonló eltérések mutatkoznak, mint az összes megkérdezett fogyatékos személy esetében.

3. A munka világa

Az iskolai tanulás egyik fontos célja és a tanulmányok sikerességének egyik mércéje, hogy a munka világába, mint a többségi társadalomba való integráció egyik legfontosabb szeletébe hogyan sikerül megtalálni a helyüket a diplomás fogyatékos személyeknek.

A munkaképes fogyatékosok elvileg - közgazdasági szempontból – **minőségileg ugyanolyan munkavállalók**, mint a nem fogyatékosok. A nem fogyatékosokhoz hasonlóan **bizonyos munkakörökre, meghatározott korlátozottsággal képesek, más munkakörökre viszont nem**. Annak ellenére például, hogy a vakoknak, vakságukból adódóan kétségtelenül vannak munkavégzési korlátai, ez – a konkrét sajátosságokon túl – minőségileg nem teszi a vakokat rosszabb munkaerővé, mint a falusiakat, a nőket, a szakképzetleneket stb., ugyanis minden egyes munkavállaló csoportnak vannak – egymástól konkrét vonásaikban mindig különböző – foglalkoztatási korlátai. A nőket

például nem lehet nehéz fizikai munkára alkalmazni, a fiatakorúak nem dolgozhatnak három műszakban, a szakképzetlenek nem képesek szakképzettséget igénylő munkát végezni, az idősök teljesítőképessége korlátozott stb.

A munkaképes fogyatékosok és a nem fogyatékosok között a munkaerőpiacon tehát **csak jellegbeli és mennyiségi eltérések vannak**, közgazdaságilag a fogyatékos és a nem fogyatékos személyek nem alkotnak két, minőségileg teljesen eltérő munkavállalótípust. Hogy ez mennyire így van, azt jól bizonyítja az, hogy a vállalatok hatékonysága nincs korrelációban azzal a ténnyel, hogy alkalmaznak-e fogyatékosokat vagy nem. Miközben vannak olyan vállalatok (Magyarországon is, de külföldön még inkább), amelyekben sikeres gazdálkodás zajlik, annak ellenére, hogy nagyrészt vagy jelentős arányban fogyatékosokat foglalkoztatnak, a fogyatékosokat, illetve betegeket egyáltalán nem foglalkoztató vállalatok között tömegével vannak olyanok, amelyek válságban vannak (KESZI-KOMÁROMI-KÖNCZEI 2003; KÖNCZEI-KESZI 2007).

A fogyatékosok munkavállalók sajátosságaihoz, adottságaihoz elvileg ugyanúgy hozzá lehet igazítani a munka konkrét technikai, szervezeti, környezeti feltételeit, mint ahogy minden más munkavállaló csoport esetében is szükség és lehetőség van a munkakörülmények és a munkavégzők jellegzetességeinek harmonizálására. A mindennapi életben tömegével találhatunk példát arra, hogy a fogyatékosok számára adekvát feltételek kialakításával lehetőség van a fogyatékosok társadalmi rehabilitációjára, integrációjára. A szavazási rendszertől a lakások berendezéséig, a siketeknek szóló televíziós programoktól a fogyatékosokhoz igazított sportszabályokig a példák tömege sorolható fel. Elvileg semmi nem indokolja, hogy éppen a munkavégzés intézményes színterein ne lenne lehetőség a fogyatékosok konkrét sajátosságaihoz igazodó feltételek kialakítására.¹⁰

A fogyatékosok formális foglalkoztatásának kérdését nem közgazdasági, hanem közvetlenül technikai tényezők, végső soron azonban társadalmi érdekek, értékek és erőviszonyok határozzák meg. A közgazdaságilag semleges, technikailag pedig lehetséges megoldás a fogyatékosok foglalkoztatására ugyanis csak akkor válik valóban létező technikai megoldássá és tényleges foglalkoztatássá, ha a szükséges döntéseket hozó és a fogyatékosokat befogadó nem fogyatékos társadalom érdekeltté válik a fogyatékosok foglalkoztatásában, és a fogyatékosok is képesek és hajlandóak az ilyen foglalkoztatást kiharcolni (OECD).

A fogyatékosok munkaerő-piaci helyzete:

1. munkaerő-piaci nehézségeiket alapvetően nem fogyatékoságuk gyógypedagógiai vagy orvosi értelemben vett jellemzői magyarázzák, hanem az, hogy **a társadalom mely rétegéből származnak, milyen érdekérvényesítési lehetőségeik vannak;**

2. **alapvetően ugyanazok a szociális esélytényezők érvényesek az ő esetükben is, mint a nem fogyatékosok esetében,** azaz nagyobb az esélyük arra, hogy állás nélkül maradjanak vagy elveszítsék a munkahelyüket, ha alacsony státusú, alacsonyan iskolázott társadalmi csoportból származnak.

A munkavégzés formális rendszerében való részvétel – fogyatékosok és nem fogyatékosok számára egyaránt – a társas kapcsolatok bővülését, az élmények forrását, a meglévő képességek gyakorlását és fejlesztését, az önálló jövedelem által biztosított önálló, független életvitel lehetőségét és még egy sor egyéb létfontosságú „vitamint”¹¹ szolgáltat.

¹⁰ A fogyatékoság nem egy esetben még előnyné is válhat a munkavégzésben (például zajos munkahelyek esetében).

¹¹ A kifejezés Peter Warrtól származik (WARR 1987).

A fogyatékos személyek számára a munka formális rendszerében való bekapcsolódás azonban még fontosabb, mint a nem fogyatékosok számára, hiszen a munkavégzéskor (és talán ez a legfontosabb!) nem a fogyatékoság okozta korlátokra, hanem a fogyatékos személy más területen való képességeire helyeződik a hangsúly – ez az illető személy identitásában és identifikációjában is súlypont eltolódást eredményez (BÁNFALVY 2003). A munkavállalás révén biztosított saját jövedelem ugyanakkor abból a szempontból nagyon fontos, hogy ez által válhat lehetővé a fogyatékos személy számára a függő helyzetből való kilépés, **az önálló életvitel**. A munkavállalás is része annak a „szabadságharcnak”, amelyet az intézményektől, ellátó rendszerektől, családtól stb. való függés csökkentése érdekében, az önálló életvitelért folytatnak a fogyatékos személyek.

A válaszoló diplomás fogyatékosok mintegy háromnegyede valamilyen státuszban munkavállaló. 10%-a volt munkanélküli a megkérdezés idején, ami nem magasabb, mint az országos munkanélküliségi ráta, de magasabb, mint a nem fogyatékos diplomások munkanélküliségi aránya (KSH 2012; KOC SIS 2011; TÓTH–VÁRHALMI 2010; BERDE et al. 2006).¹²

A diplomás apák aránya jóval magasabb az inaktívak között, mint a jelenleg dolgozók és a vállalkozók szülői családjában! Talán a diplomás szülői háttér (és az ezzel járó viszonylag magasabb jövedelem) is szerepet játszhat abban, hogy az ilyen fogyatékos személyeknek lehetőségük van arra, hogy ne helyezkedjenek el.

Jelenleg mit csinál (diplomás fogyatékosok) (%)

	Összesen	Diplomás apák aránya az „Összesen”-en belül
tanuló	9	61
munkavállaló	66	25
vállalkozó	7	25
háztartásbeli	2	67
nyugdíjas	4	60
munkanélküli	10	50
Gyes stb.	2	33

A válaszokból az látszik, hogy mintegy minden ötödik megkérdezett kifejezetten elégedetlen a jelenlegi munkahelyével. Minden negyedik ugyanakkor kifejezetten elégedett vele.

A jelenleg munkavállaló személyek közül a munkahelyükkel kevésbé elégedettek között a legmagasabb a diplomás apák aránya.

Mennyiben felel meg a jelenlegi munkahelye az eredeti elvárásainak? (diplomás fogyatékosok) (%)

	Összesen	Diplomás apák aránya az „Összesen”-en belül
Egyáltalán nem olyan, mint amelyet szerettem volna	22	43
Többé-kevésbé olyan, mint amelyet szerettem volna	52	23
Teljesen olyan, mint amelyet szerettem volna	26	20

¹² A válaszoló fogyatékos diplomások 48%-a nyugdíjas, 35%-a munkavállaló.

Mi az, amivel a legkevésbé elégedettek a válaszolók? Főleg a fizetésükkel és azzal, hogy nem látják elég biztosnak a munkahelyüket. Ugyanakkor kifejezetten kevesen panaszkodtak a munka nehézségére, a munkahelyi légkörre, vagy arra, hogy a munka nem érdekes vagy nem hasznos a társadalom számára.

**A munkahelyükkel kifejezetten elégedetlenek aránya
egyes szempontok szerint (diplomás fogyatékosok), %¹³**

megfelelő a fizetés	34
biztos a munkahely	26
nem nehéz fizikai munka	14
nem kell egy óránál többet utazni a munkahelyre	14
nem veszélyes a munka	7
jó a munkahelyi légkör	9
a munka érdekes	8
olyan munka, ami fontos a társadalomnak	9
olyan a munka, ami megfelel a képzettségemnek	14
kötetlen a munkaidő	48

Az elégedettség persze lehet viszonylagos. Ahogy az egyik interjúalany mondja:

„Sokáig nem volt állásom, másfél évig nem dolgoztam, így örültem, hogy ezt találtam. ... Ez így nem felel meg, de van!” (TAKÁCS 2013: 40)

A fogyatékos munkavállalók speciális munkavégzési nehézségeit többen is említették. Például:

„Nekem nagyon jó hallókészülékem van, nagyon jól tudok ezzel ballani. De, amit én tapasztalok a munkám során is, hogy amire egy hallássérült személynek szüksége lenne alanyi jogon, az az adó-vevő készülék. És nagyon nehéz hozzájutni egy adóvevő készülékhez. Szinte minden hallássérült személy kerül olyan helyzetbe, amikor engedhetetlen lenne egy adó-vevő, és sajnos nélkülözniük kel ezt. Szerintem ez mindenképpen kellene. ... Vagy saját pénzen jutnak hozzá, vagy pályázatok útján, de nagyon kevés ilyen pályázat van. ... A költsége 300 ezer forint körül van, ezért – szerintem – ez nagyon fontos lenne.” (TAKÁCS 2013: 42)

A munkahelyi nehézségek mellett többen is beszámoltak arról, hogy a munkaadók empátikusabbá kezdenek válni a fogyatékos munkavállalókkal szemben. Például:

„A pszichológia, magyartanár szakos hallgató nagyon érdekesnek találta gyakornoki munkája idején azt a feladatot, hogy látássérülteknek dolgozzon ki megfelelő munkaköröket: ... a gyakornokok általában nem a legérdekesebb dolgokat végzik, de volt érdekes része. Például az egyik feladatom az volt, hogy

13 A kérdőív kérdése így hangzott: „Jelölje meg egyenként pontszámokkal, hogy az alábbiakban felsoroltak közül, mi jellemzi az Ön jelenlegi munkahelyét (1: egyáltalán nem igaz rá; ... 5: teljesen igaz rá).” Az 1 és a 2 pont értékét adókat tekintettük kifejezetten elégedetleneknek.

ki kellett dolgoznunk a MOLnál látássérülteknek jó munkaköröket, amiket ők 100%-osan el tudnak végezni. Tehát konzultálni személyekkel, megbeszélni, kitalálni. Ez egy jó munka volt, de voltak unalmasak is. ... Ez azért is figyelemre méltó, mert a munkaadói oldal nyitását mutatja a látássérült munkavállalók foglalkoztatása felé: ... ez egy új dolog a MOL-nál. Nem volt eddig látássérült munkavállalójuk, és hogy erre is nyissanak majd, tudják, mit lehet ezzel kezdeni. Ez egy jó segítség volt nekik is.” (TAKÁCS 2013: 36–37)

Rímel a jelenlegi kutatás mondanivalójára az a vélemény, amelyet egy korábbi vizsgálatunk egyik interjú alanya fogalmazott meg:

„Nagyon szeretném azt így kis személyként elérni, hogy végre a fogyatékosügy nagyobb teret kapjon, és több munkalehetőségük legyen a fogyatékos személyeknek, ne csak az erre specializálódott szervezeteknél kapjanak állást. És ne kelljen a kormánynak arra ösztönözni a munkáltatókat, hogy adókedvezmény miatt vegyék csak föl a fogyatékosokat dolgozni, hanem azért, mert tényleg lássák be azt, hogy ők is ugyanúgy meg tudják csinálni azt a munkát, ugyanúgy el tudják végezni. Lehet, hogy kell nekik egy kis segítség, lehet, hogy több idő, lehet, hogy más munkalépések során jutnak el a végeredményhez, de ugyanúgy eljutnak hozzá.” (TAKÁCS 2008: 176–177)¹⁴

Utószó

A fentiekben igyekeztem bemutatni, hogy milyen lehetőségük van a fogyatékos személyeknek a többségi, nem fogyatékos társadalomba való integrálódásra az integráció szempontjából két fontos területen: az oktatásban és a munka világában. Az elemzés döntően kérdőívek adatain és interjúk szövegein alapult.

A diplomás fogyatékosok élettörténetét úgy is fel lehet fogni, mint a **„kettős szabadságharc”** történetét. Harc a társadalmi kirekesztés ellen, amelynek során bizonyos testi jegyek alapján alacsonyabb értékűnek nyilvánítanak, „fogyatékos”-nak címkéznek személyeket. És harc a gyámkodás ellen, amelynek során (főleg, de nem kizárólag) a család függőségi helyzetben helyezi az „alkalmatlannak” tartott személyeket. A vizsgált diplomás fogyatékosok történeteiben egyaránt megjelenik a családi mintától való elrugaszkodás szándéka, a saját út keresése és a „másodrendű társadalmi státusz” elleni küzdelem.

Ez az egyenlő státusz és a saját út azonban nem jelenti az uralkodó, a nem fogyatékos társadalom által kialakított társadalmi integrációs modell tartalmi megkérdőjelezését. Ennek a modell-konform integrációnak az érdekében vállalták a tanulással és a munkavállalással összefüggő összes többlet terhet – hogy annyira és úgy legyenek önállóak és sikeresek, és ily módon társadalmilag „befogadottak” mint a nem fogyatékosok.

¹⁴ Az Alapvető Jogok Biztosa (AJB) jelentése szerint „A felsőoktatási intézmények tapasztalatai alapján az egyes munkáltatók nyitottak a fogyatékossgal élő hallgatók foglalkoztatására, ugyanakkor előfordul az is, hogy pozitív a fogyatékossgal élő személy fogadtatása a szakmai gyakorlat ideje alatt, a tanulmányok befejezését követően azonban elhelyezkedésük bizonytalan a gyakorlati helyet biztosító munkáltatónál. Az oktatási intézmények azt is tapasztalták, hogy a munkáltatók sem infrastrukturálisan (különösen kis- és középvállalkozások), sem pedig szociális érzékenységüket illetően nincsenek felkészülve a fogyatékossgal élő munkatársak fogadására.” (AJB 2013: 60–61)

Nincs szó alternatív társadalmi integrációs modellről: a válaszoló diplomás fogyatékosok önállóan akarnak élni és sikeresen integrálódni a létező társadalmi modellbe és nem tervezik valamilyen alternatív életmód modell kialakítását.

Ennek a „kettős szabadságharcnak” a sikeressége jelentős mértékben függ a fogyatékos személyek – fogyatékoságuk jellegétől és fokától független – szocio-demográfiai sajátosságaitól.

A kutatás végzése és az eredmények bemutatása során gyakran kétségeim voltak, hogy a fogyatékos személyek közléseit helyesen **dekódoltam**-e. Az „ép” személy számára a látás-, hallás- és mozgássérült személy ugyanis néha ugyanolyan szubkulturális egzotikum, mint az európai utazó számára valaha az Európán kívüli kultúrák voltak. Az antropológusok alapvető nehézségeit tapasztaltam, amikor egy, a nem fogyatékosokétól sok mindenben eltérő kultúra (a fogyatékos személy kultúrája) megértésére tettem kísérletet, csak az idegen földrészek lakói helyett én egy számomra idegen helyi szubkulturális csoporttal kísértem meg a termékeny kommunikációt.¹⁵

Már a kérdések feltételekór meghatároztam a válaszok kereteit – csak arra kaphattam választ, amit kérdeztem. A kontextus ilyen módon történő tematizálása behatárolta a megismerés körét és hitelességét. Ugyanakkor megjelenítette azt az aszimmetrikus viszonyt is, amely a nem fogyatékos kutató és a fogyatékos megkérdezettek között fennáll – a nem fogyatékos kutató kérdez, a fogyatékos személy válaszol. Érdekl-e fogyatékos személyeket a társadalmi integráció (abban az értelemben, ahogy fentebb én tárgyaltam)? Tulajdonítanak-e neki akkora fontosságot, mint amekkorát a fenti írásban ennek én tulajdonítok? Vajon a társadalmi integráltságot ugyanazon a szempontok szerint méri, amelyeken keresztül én teszem? Vajon ugyanilyen kérdéseket tenne fel ezzel kapcsolatban egy fogyatékos, ha a saját világát akarná kutatni? Vajon ugyanígy értené-e a fogyatékos társai által mondottakat, mint ahogy én értettem?¹⁶

Irodalom

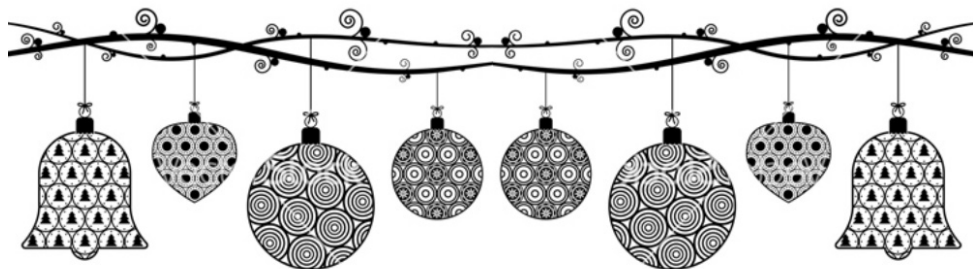
- AJB (2013): Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-3312/2013. ügyben.
- ANDRÁSNÉ TELEKI J. (2009): *Fogyatékosággal élő hallgatók a felsőoktatásban. Tájékoztató*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest.
- ANGYALOSSY ZS.–FAZEKAS V. (2006): A diplomás vak személyek és az esélyegyenlőség. *Szociális Munka*, 18(1), 9–15.
- BALÁZS J. (2005): „Gyógypedagógus pályatükör”. Gyógypedagógusok pályautja és társadalmi helyzete. *Gyógypedagógiai Szemle*, 33(4), 38–43.
- BÁNFALVY CS. (2003): *A munkanélküliség szociálpszichológiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁNFALVY CS. (szerk.) (2008): *Az integrációs cunami*. ELTE BGGyK – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- BÁNFALVY CS. (2012): *Gyógypedagógiai szociológia*. 4. kiadás. ELTE BGGyK, Budapest.
- BERDE É.–CZENKY K.–GYÖRGYI Z.–HÍVES T.–MORVAY E.–SZEREPÍ A. (2006): *Diplomával a munkaerőpiacra*. FKI, Budapest.

15 Ez a nehézség nem csak a fogyatékosokkal kapcsolatos kutatások esetében, hanem például a bevándorlók, a vendégmunkások, a romák és más, a kutatóétól lényegesen különböző szubkulturális csoporttal való kapcsolatokban is megjelenik. Az antropológia ez irányú nehézségeiről lásd: N. KOVÁCS 2007.

16 Ebből a szempontból is öröndetes az érintett fogyatékos emberek személyes megszólalása. Lásd DOLLENSTEIN 2009; GÉCZI 2009; KISS 2009.

- BESZE D. (2004): *Látássérült hallgatók helyzete a felsőoktatásban*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- CSÁNYI Y. (2008): Új utak és törekvések az SNI tanulók oktatása terén. In BÁNFAIVY CS. (szerk.): *Az integrációs cunami*. ELTE BGGyK – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 65–74.
- DOLLENSTEIN J. (2009): Az egyenlő hozzáférés kulcsa (személyek, környezet, társadalom). In LAKI I. (szerk.): *Fogyatékosság és a mai magyar társadalom*. Konferenciakötet. Belvedere Meridionale – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szeged–Budapest. 87–96.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2002): *A fogyatékosság definíciói Európában. Összehasonlító elemzés*. A Brunel Egyetem által készített tanulmány. Foglalkoztatási és Szociális Ügyek Főigazgatósága, Brüsszel.
- EURYDICE (2012): *The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report*. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/thematic_reports_en.php (Letöltés ideje: 2013. 04. 27.)
- EURYDICE (2013): *Entrepreneurship education in school in Europe*. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf (Letöltés ideje: 2013. 04. 27.)
- GÉCZI K. (2009): Integráció és kirekesztés. In LAKI I. (szerk.): *Fogyatékosság és a mai magyar társadalom*. Konferenciakötet. Belvedere Meridionale – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szeged–Budapest. 97–105.
- HÁRI E. (2004): *Látássérültek helyzete a magyar felsőoktatásban*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- KESZI R.–KOMÁROMI R.–KÖNCZEI GY. (2003): A TOP 200 foglalkoztatási gyakorlatáról. *Munkaügyi Szemle*, 47(2), 17–21.
- KISS A. (2009): A fogyatékossgal élők szórakozási lehetőségei. In LAKI I. (szerk.): *Fogyatékosság és a mai magyar társadalom*. Konferenciakötet. Belvedere Meridionale – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szeged–Budapest. 106–120.
- KOCSIS M. (szerk.) (2011): *Felsőoktatás – adatok, tendenciák*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest.
- KOMJÁTHY Zs. (2012): Fogyatékos hallgatók a pedagógusképzésben. *Képzés és Gyakorlat*, 1–2. 86–102.
- KOVÁCS K. (2003): *Látássérült diákok helyzete a felsőoktatásban információszerzésük és tanulási technikáik elemzésének tükrében*. Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kar – Neveléstudományi Intézet, Budapest.
- KOVÁCS K. (2005): *Jelentés az ELTE Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Karon a 2004/2005. tanévben tanuló fogyatékossgal élő hallgatók helyzetéről*. ELTE BGGyFK, Budapest.
- KOVÁCS K. (2011): A fogyatékossgal élő hallgatók helyzete a hazai és néhány külföldi ország felsőoktatási intézményeiben. *Pedagógusképzés*, 3–4, 77–92.
- KOVÁCSNÉ HORVÁTH I. (2013): *A látás-, hallás-, mozgásfogyatékos diplomás személyek szociológiai és nyelvhasználati jellemzői*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- KÖNCZEI GY.–KESZI R. (2007): *Megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatási gyakorlata Magyarország legnagyobb vállalatainál*. Kutatási zárótanulmány (TOP 500 kutatás). ELTE BGGyFK, Budapest.
- KÖNCZEI GY. (sorozatszerk.) (2009): *Fogyatékosság és munkaerőpiac. Tanulmánygyűjtemény*. Fogyatékossgatudományi tanulmányok XVI. ELTE BGGyK, Budapest.
- KRÉMER B.–NAGY Z. (2008): *A fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek munka-életútjának, valamint jövőbeni képzési és munkavállaláshoz kötődő terveinek feltárása*. Revita Alapítvány, Debrecen
- KSH (2003): *Népszámlálás*. <http://www.ksh.hu>
- KSH (2012): *Megváltozott munkaképességűek a munkaerőpiacon – 2011*. <http://www.ksh.hu>
- KSH (2014): *Népszámlálás. 11. Fogyatékossgal élők*. Budapest.
- KUSTOS ANITA (2003): *Fogyatékkal élők a felsőoktatásban*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- LAKI I. (szerk.) (2009): *Fogyatékosság és a mai magyar társadalom*. Konferenciakötet. Belvedere Meridionale – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szeged–Budapest.

- MOHÁCSI A. (2013): *Hogyan tovább? – Diplomával rendelkező sajátos szükségletű személyek munkaerőpiaci és társadalmi integrációja*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- NESSE REPORT (2012): *Education and Disability/Special Needs. Policies and practices in education, training and employment for students with disabilities and special educational needs in the EU*. An independent report prepared for the European Commission by the NESSE network of experts. <http://www.nesse.fr/nesse/activities/reports> (Letöltés ideje: 2013. 04. 27.)
- N. KOVÁCS T. (2007): *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- OECD (2010): *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers. A Synthesis of Findings across OECD Countries*. http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/sickness-disability-and-work-breaking-the-barriers_9789264088856-en (Letöltés ideje: 2013. 04. 27.)
- PERLUSZ A. (2008): Látássérültek iskoláztatása és társadalmi integrációja. In BÁNFALVY Cs. (szerk.): *Az integrációs cunami*. ELTE BGGyK – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 113–130.
- SZABÓ D. (2013): *Fogyatékos személyek a felsőoktatásban és a munkaerőpiacon*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- SZERNYI J. (2011): *Fogyatékkal élő személyek sikerességének kulcsa a felsőoktatásban*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- TAKÁCS I. (2008): Fogyatékos hallgatók az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola Karán. In BÁNFALVY Cs. (szerk.): *Az integrációs cunami*. ELTE BGGyK – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 155–184.
- TAKÁCS J. (2013): *Diplomás fogyatékos személyek társadalmi beilleszkedése*. Szakdolgozat. ELTE BGGyK, Budapest.
- WARR, P. (1987): *Work, Unemployment and Mental Health*. Oxford University Press, New York.

*Kellemes karácsonyi ünnepeket
és békés, boldog új esztendőt kívánunk
minden kedves Olvasónknak!*